

leksikon

ESHIL

92 Prvi od trojice najznačajnijih starogrčkih tragičara, Eshil, rođen je u plemićkoj obitelji u Eleuzini oko 525. g. pr.n.e. Napisao je 90 drama – 70 tragedija i 20 satirskih igara. 79 od njih znamo po imenu. Prvu je nagradu dobio za života 13 puta, no, kako su mu djela bila izvođena i nagrađivana i nakon njegove smrti, pretpostavlja se da je pobijedio 28 puta. Do danas je sačuvano 7 Eshilovih tragedija:

1. Hiketide

Kratak sadržaj: Danaide bježe od svojih prosaca, sinova Egipćana, i dolaze u Arg. Zamole kralja argivskog – Pelazga da im pruži utočište. Neodlučan, kralj se odlazi posavjetovati s narodom i, kad su odlučili da prime Pribjegarke, dolazi glasnik sinova Egipćana i prijeti ratom.

Pretpostavlja se da je ova tragedija bila prvi dio tetralogije o Danaidama.

2. Perzijanci

Kratak sadržaj: Kserksova je majka Atosa ružno sanjala. Uplašivši se za sina i na nagovor zbora, prinese žrtvu i zamoli svog pokojnog muža da joj se javi. Darije odmah dolazi iz podzemnog svijeta i upozorava sve Perzijance da budu ponizni, a ženi reče da se spremi i svečano dočeka sina.

Ovo je jedna od rijetkih tragedija kojoj sadržaj nije uzet iz mita.

3. Sedmorica pod Tebom

Kratak sadržaj: Sedmorica junaka napali su grad Tebu. Zbor je preplašen. Eteoklo ih kori zbog malodušnosti. Svakom od napadača postavi nasuprot jednog tebanskog junaka, a Poliniku, svojem bratu, odluči se suprotstaviti sam. No braća ubijaju jedan drugoga: Eteoklo je pokopan uz najveće počasti, a usprkos Kreontovoj zabrani Antigona svečano pokapa svog drugog brata.

Ovo je tragedija bila dio tetralogije kojom je Eshil pobijedio na natjecanju 467. g. pr.n.e. Ne zna se da li je kraj autentičan.

4. Okovani Prometej

Kratak sadržaj: Hefest je prikovao Prometeja, i Okeanide ga žale i pitaju za krivicu. Prometej im odgovara da je jedina njegova krivica to što je želio pomoći ljudima. Savjetuju mu da se pokori Zeusu i da mu oda tajnu koju samo on zna. Pošto je to odbio da kaže i Hermu, Zeus ga, poslavši potres i gromove, upućuje u Had ostalim Titanima.

Ostale tri Eshilove tragedije sačinjavaju jedinu do danas sačuvanu trilogiju.

5. Agamemnon

Kratak sadržaj: Klitemestri, Agamemnonovoj ženi, javljeno je da je Troja napokon osvojena i da joj se muž vraća kući. Uto dolaze Agamemnon i Kasandra kojoj proročki dar dozvoljava da vidi ono što će se dogoditi. Kad su Klitemestra i Egist, njezin ljubavnik, ubili Agamemnona, tragedija završava prijetnjom zbora Egistu.

6. Hoefore

Kratak sadržaj: Orest, Agamemnonov sin, sa svojim prijateljem Piladom dolazi da osveti očevu smrt. Odlazi na očev grob i tamo ostavlja pramen svoje kose. Nakon toga Elektra na majčin nagovor dolazi prinijeti žrtvu i na grobu nalazi bratov pramen. Kad su se Orest i Elektra našli, dogovorili su se kako će ubiti majku. Orest dolazi na dvor, ubije prvo Egistu a zatim i Klitemestru, no već se dižu Erinije, boginje osвете, da ga progone. Orest bježi, a zbor želi da mu neki bog pritekne u pomoć.

7. Eumenide

Kratak sadržaj: Orest je, bježeći pred Erinijama, došao u delfsko proročište gdje mu Apolon obećava svoju pomoć. Hermo treba da ga otprati u Atenu, da bi ga tamo sud oslobodio krivice. No tek što su oni krenuli, Klitemestrina se sjena diže iz groba i budi Erinije. Orest i Hermo već su u Ateni i mole božicu za pomoć. Ona im odgovara da o tome treba da odluči vijeće najplemenitijih građana. Kada je Atena dovela 12 sudaca, i kada je na svakoj strani bio isti broj glasova, Atena svoj glas daje Orestu i oslobađa ga. No Erinije su ljute i navješćuju osvetu, a Atena, da bi ih smirila, obećaje im hram i novo ime – Eumenide–Milostive.

Uz ovu se trilogiju – Orestiju vjerojatno izvodila satirska drama „Protej“ u kojoj je opisivano Menelajevo lutanje.

Eshilovo je stvaranje vezano uz najljepše i najsretnije doba Atene – uz demokraciju nakon Klisenovih reformi. Eshil je iskreno odan atenskoj demokraciji i slobodi, i nastoji ih prenijeti u likove starih helenskih junaka. Kada u „Pribjegarkama“ Danaide mole Pelazga da ih primi u grad, zaprepaštene su njegovim odgovorom da mora pitati narod. Neupoznate s društvenim životom one mu govore:

Samo ti si država i narod,
ti si vladar kome suda nema...

a on im odgovara

Ne mogu što da obećam il' učinim
dok svim građanima to ne saopćim.

U „Perzijancima“ Eshil ne želi prikazati samo propast Kserksovu nego i proslaviti veličanstvenu pobjedu demokratske Atene, njenu slobodu i prosvijećenost koja je nadvladala čak i silnu Perziju. Eshil teži za tim da pokaže i proslavi pobjedu zajednice, i stoga je sasvim razumljivo što ne spominje ime nijednog vojskovođe, pa čak ni velikog Temistokla čiji je udio u pobjedi više nego značajan. Pjesnik zahtijeva da se svaki građanin pokori državi i njezinim zakonima, jer ona je najveća moralna snaga, ona jedina omogućuje opstanak i prosperitet. Građanin duguje zahvalnost državi i, ako zatreba, dužan je dati i svoj život za nju. On mora ustati protiv napadača u obrani poretka svoje domovine (Eshil je sam sudjelovao u maratonskoj bitki).

Eshil se ukazuje i kao odličan političar. Na pristupačan i zanimljiv način, kroz tragediju, on u mitu pronalazi paralele sa suvremenim događajima, upozorava na zlo koje dolazi od neobuzdanih individualnih strasti i zahtijeva njihovo obuzdavanje. Naglašava da moral nije privatna stvar, nego tvorevina zajednice. Država ne smije počivati na individualističkim koncepcijama. Potrebni su joj čvrsti temelji, sazđani od potpunog, iskrenog i pravilnog angažmana svih slojeva društva.

Eshilov je pogled na svijet tradicionalan i kreće se u granicama mitološkog. Čovjekovo je postojanje tragično. Neobuzdane ljudske strasti vječno se bore i sukobljavaju sa snagama objektivne stvarnosti. Individualne želje i prohtjevi moraju se pokoriti interesima zajednice, a to istovremeno znači usklađivanje s božanskom voljom. Ako čovjek djeluje u okvirima društvenog i moralnog, on istovremeno djeluje i sebi u korist, no ako se pokuša suprotstaviti društvenim normama i činiti nešto isključivo za vlastiti probitak, unaprijed je osuđen. Stiže ga božja kazna, koja nije izraz zlobe bogova nego izraz želja da se sve događa po pravdi.

Osnovna je komponenta Eshilova pogleda na svijet teodikeja. On lišava olimpske bogove Homerova antropomorfizma i pretvara ih u savršene i nepogrešive djelioce pravde, a Zeus je početak i kraj svega. Ostali su bogovi tek njegovi „udovi“ koji mu pomažu da sve vidi i sve zna.

Utjecaj bogova na ljudsko djelovanje po Eshilovu je mišljenju očigledno golem. No ima situacija kada se ne može točno prepoznati božja volja jer, ukoliko ona postoji, nesukladna je sa stavovima Eshilovih bogova, a ukoliko je nema, tada se mora tražiti neki drugi pokretač u čovjeku ili izvan njega. Kada Orest i Elektra potiču jedno drugo na ubojstvo majke, mora se prepoznati djelovanje neke više sile. Jer, da li bi smrtnik mogao ubiti svog roditelja? A da li bi „Eshilov bog“ mogao nagnati djecu da sprema zločin protiv majke, ma kolika bila njena krivica? Takve se situacije opravdavaju nuždom. U ovom je slučaju uzrok njihova djelovanja prokletstvo u porodici.

Ako nije nov u svojoj filozofiji, Eshil je to svakako u svojoj umjetnosti. Njegove tragedije nastaju iz ljudske krivice, koja se opet rađa iz teomahije, pobune protiv iskonskih normi, božanskih zakona. Ta je pobuna *ὕβρις* koja izaziva *φθόρος θεῶν* i povlači za sobom kaznu. Eshil dramatiizira takvu situaciju i objašnjava nužnost kazne (npr. Argivci u „Sedmorici pod Tebom“ žele uništiti državni poredak i nužno su svladani od „bogovima uređene“ zajednice; Prometej, koji usprkos Zeusovoj volji želi ojačati čovjeka i učiniti ga onakvim kakva ga Zeus ne želi, također trpi zasluženu kaznu).

U svakoj situaciji jedinstvo i snaga bogova trijumfiraju nad teomahijom čovjeka. Princip da ničega ne treba uzimati previše provodni je motiv čitava Eshilova djelovanja. Čovjek treba da ostane tamo gdje su ga bogovi postavili. Posegne li za onim što mu ne pripada po prirodnim zakonima, nužno propada.

„Nek ne kaže nitko
ko bezbožnik neki
da ne mare bozi
za ljudski grijeh.
Kad drskost se nadme
i obiljem silnim
nabrekne kuća
više no treba,
uvijek je blizu
osvetnik bog.
Kuća nek ima toliko
da zadovoljno živi
svatko kom razum je zdrav,
a kada žrtvenik Pravde
bogataš pogazi sit,
toga obranit neće
ni srebra ni zlata zvek.“

(Agamemnon, 364–380)

96 Plod je patnje čist razum, saznanje granica, uništavanje samosvijesti i nasilništva i shvaćanje da je *λόγος* taj koji unapređuje, uređuje i održava život na najboljoj razini. Eshil pronalazi inspiraciju u dotadašnjem lirskom pjesništvu. Konciznost epskog stila ne bi mu dozvolila da dokraja pokaže i razvije svoje misli i ideje, pa se govor njegovih lica ne razlikuje mnogo od govora pjesama. Bogatstvo metaforike, opisa i slika daje izvanrednu dinamičnost njegovu djelu. No nedovoljna gipkost i ležernost ponekad ga dovode do toga da tekst djeluje natrpano.

Upravo je Eshil istinski tvorac atičke tragedije. Njegov je zahvat u strukturu diti-ramba stvorio novu književnu vrstu. Učitelj je Sofokla i Euripida, koji su unijeli dosta novina; kao književnici bili su drugačiji, no ipak su bar djelomično ostali u okvirima koje je zacrtao Eshil.

Ankica Mamić

MINUCIJE FELIKS

U otvorenu i nesputanu promišljajućem dijalogu, koji objelodanjuje oprečna mišljenja i različite nazore, u misaonom nadmetanju misaonih ljudi, istina, promišljena i rasvijetljena, izlazi na vidjelo. Tako su već stari Grci kroz razgovor i rasprave razvijali filozofijsku misao i otkrivali ono pravo i istinito. U Platonovu filozofiranju dijalog naznačava put prema ispravnosti mišljenja, put kojim se dolazi do istine u njenoj neskrivenosti. Za Minucija Feliksa, pisca apologetske kršćanske minijature „Oktavije“, promišljajući je razgovor, naprotiv, put dokazivanja već prihvaćene i objelodanjene istine, te je u toj omeđenosti i ograničenosti potpuno odvojen od svakog mogućeg filozofiranja. Filozofija, kao kritičko i uvijek dijalektičko mišljenje, ne poznaje krajnje uzroke nametnute dogmom, ne ograničava se tautološki izvedenim konstantama, stalno se preispituje i u tom preispitivanju nikad ne zastaje, neprestano otvorena, prijemljiva i slobodna u promišljanju. Svako apologetsko djelo, unaprijed determinirano objavljenim istinama koje samo valja dokazati, nije i ne može biti filozofijsko, ma koliko se diskurzivnog i racionalnog naočigled u njemu javljalo. Tako je i Minucije Feliks, premda se pričinja sljedbenikom Senekina stoicizma i Ciceronova elekticizma, samo veliki apologet kršćanskog naukovanja: ograničen demijurgom kao prvotnim načelom, on se nikada ne pita za pretpostavke svojih stavova, uvjerenja i primisli.

Iz sagledavnja oporbi filozofije i kršćanske apologetike, racionalnog umovanja i intuitivnog uvida, kritičkog razlaganja i ekstatičkog zanosa, postaje vidljivom nemogućnost da se Minucije Feliks, kako to čine brojni filozofi i teolozi, proglasi kršćanskim filozofom i ujediniteljem razuma i uma, filozofije i religije, poganstva i kršćanstva. Takva objedinjavanja nisu moguća a da jedna strana ne izgubi svoj bitni sadržaj i u svojoj podređenoj ulozi služiteljice ne postane vlastita negacija.

Minucije Feliks je veliki kršćanski naučitelj i branitelj, čije književno djelo, ma koliko neznatno bilo po svojem obimu, daleko nadilazi ostala rana apologetska ostvarenja grčke i rimske literature i predstavlja najljepše retke rane kršćanske proze. Veliki utjecaj dijaloga „Oktavije“ na kasnije pisce nepobitan je i neprijeporan. To sićušno djelo nadahnjivalo je svojom stilskom izvrsnošću i osebnjuošću izraza brojne kasnije naraštaje kršćanskih literata, predstavljajući temeljnu sponu između rimske literarne tradicije i kršćanske književnosti drugog i trećeg stoljeća. O značaju Minucija Feliksa, kako u literarnom tako i u teološkom pogledu, najbolje govore napisi, kritike i pohvale što su ih o njemu izrekli crkveni oci, kasniji apologeti i naučavatelji. Laktancije ga spominje u spisu „Institutiones divinae“ i odaje mu priznanje kao velikom branitelju svetih istina kršćanske vjere, istovremeno mu

zamjerajući na nedostatnoj posvećenosti u neke kršćanske misterije. Sveti ga Jeronim navodi u djelu „de Viris illustribus“ kao autora dvaju spisa, „Oktavija“ i „O sudbi“. Evo jednog kraćeg odlomka iz spomenutog Jeronimova djela:

„Minucius Felix, Romae insignis causidicus, scripsit dialogum christiani et ethnici disputantis, qui Octavius inscribitur“ (de Vir. ill., LVIII).

Život Minucija Feliksa zastrt je gustom koprenom. Sva obavještenja što ih daju Laktancije i Jeronim potječu iz samog dijaloga „Oktavije“. Tako iz ponekog ulomka saznajemo da je Marko Minucije Feliks (III, 1 i V, 1) bio rimski advokat (II, 3 i XXVIII, 3) i poganin koji se dosta kasno preobratio na kršćansku vjeru (I, 4 i V, 1). Vjerojatno je porijeklom Afrikanac: ime nekog Minucija Feliksa pronađeno je na jednoj kartaškoj posveti i na stubu u Tebesi. Poneki stilski detalji također jasno govore o snažnom utjecaju afričkih pisaca Frontona, Flora, Apuleja i Tertulijana na stvaralaštvo Minucija Feliksa, te o njegovoj tijesnoj i neraskidivoj pripadnosti literarnom naslijeđu afričkog podneblja. Čak su imena sugorovnika i protivnika u dijalogu, kršćanina Oktavija Januarija i skeptičkog poganina Cecilija Natala sigurno afričkog porijekla. Pretpostavlja se i to da su sugovornici postojeće i realne osobe koje je pisac poznavao. Tako se za Cecilija Natala utvrdilo da je Afrikanac, rodnom iz Cirte, rodnog mjesta retora Frontona, budući da ih pisac dijaloga naziva sunarodnjacima i sugrađanima. U Cirti je pronađena nekolicina natpisa s trijumfalnog luka što ga je podigao neki Marko Cecilije Natal, petogodišnji trijumvir, kao trajni spomen na zadobivenu čast. Vrijeme gradnje spomenika Cecilijeva trijumfa, početak trećeg stoljeća (213–217), podudara se s vremenom kada je, kako se misli, živio i djelovao Minucije Feliks.

Njemački povjesničar filozofije Wilhem Windelband određuje razdoblje oko 200. godine periodom postanka dijaloga „Oktavije“, prihvaćajući na taj način rezultate novijih teoloških istraživanja: minucioznom i metodičkom analizom Tertulijanova „Braniča“ i Minucijeva „Oktavija“ uočene su izvjesne podudarnosti i sličnosti između ta dva remek-djela kršćanske apologetike, što navodi na zaključak i hipotezu, prilično vjerojatnu, da su Tertulijan i Minucije Feliks suvremenici, ali da je određen dio rasprava i napisao onog prvog (Apologeticum—197, de Paentientia, de Ressurrectione carnis, de Testimonio animae, de Corona) prethodio pojavi „Oktavija“.

Radnja dijaloga odvija se u veličanstvenoj ljepoti i tišini blagog jesenjeg dana, na obali mora kod grada Ostije, ljetovališta Rimljana.

„Talasici grnuli i plakali pijesak ondje na kraju, kao da ga steru za šetnju. More je istina, makar stala tišina, uvijek nemirno, ali ako i nije onda sinjim valima prodiralo na kopno, a ono se opet amo tamo ljuľalo, mreškalo, previjalo. Silno smo uživali dok smo moru na pragu kvasili potplate svoje; ono je naizmjenice čas, doprvši nama do nogu, pljuskalo valima, čas opet, vraćajući se i zamićući, gutalo ih.“

(Octavius, III, 2–4, prijevod K. Rac i F. Lasman)

Sjedeći na kamenju što se „nabacano pruža sve do mora“, opijeni ljepotom sunčanog rujanskog dana, zadivljeno motreći svečanost mora što se u daljini, plavetno i namreškano, prelijeva i spaja s beskrajem neba, poganin i pironist Cecilije i ironični kršćanin Oktavije začinju razgovor o istini. Cecilije prosipa brojne osude kršćanskog naučavanja i življenja, kritizira dogmatizam nove sekte i rušenje stare rimske vjere, obara se na nemoralan život Kristovih sljedbenika koji se očituje u kulturnim ubojstvima nevine djece i krvavim gozbama (prinošenje žrtve naziva se prinošenjem euharistije, euharistijskim slavljem), zagovarajući poštovanje i respektiranje običaja starih (mos maiorum), uzdržavanje od sudova koji premašuju granice ljudske spoznaje i tradicionalnu religiju kao esencijalnu podlogu razvoja i veličajnosti Rimskog carstva. Kršćanin Oktavije otklanja optužbe i brani kršćanski nauk poput svetog Justina, utemeljitelja apologetika i borca protiv židovske vjere: slijedi, korak po korak, misli i primjedbe protivnika, a da nijednu ne ispusti i zanemari, potom ih odbacuje kao neistinite i tendenciozne i okreće protiv samih pogana, dokazujući božje postojanje na temelju svjedočanstava poganskih autora, napadajući vjeru (politeizam) predaka, ističući jednostavnost, junaštvo, skromnost, strpljivost, hrabro podnošenje muka, ustrajanje u moralnoj čistoti i ponositost svojih kršćana. Pri kraju dijaloga Cecilije prelazi na kršćanstvo i priznaje zabludu, sretan što je uzvjerovao.

Oktavijevo dokazivanje božje opstojnosti prožeto je stoičkim načelima. Jasno, filozofija ovdje nije i ne može biti slobodno, dijalektičko i kritičko mišljenje, već sredstvo kojim se razumski i razložno opravdava ekstatički vjerski zanos. Čineći određene ustupke filozofiji, pisac je pokušao približiti kršćanstvo višem sloju ljudi, intelektualcima, načitanoj i obrazovanoj publici koju tako dobro karakterizira Cecilije Natal, sljedbenik skeptika Pirona i štovatelj običaja pređa. Dijalog postaje na neki način uvod u kršćanski nauk, koji ima zadaću da revalorizira kršćane i kritizira poganski politeizam, a ne da tumači teološke stavove i crkvene dogme (jedine dogme koje pisac spominje odnose se na uskrснуće, vječne patnje zlikovaca i vjeru u jednoga boga).

„Oktavije“ je, prema riječima Paula Monceauxa, mozaik slika i ideja uzetih sa svih strana: nedvojbeni su utjecaji Cicerona (kompozicija dijaloga i ambijent u kojem se vodi), Tacita (uvođenje arbitra koji prosuđuje istinu), Seneke i Tertulijana.

Analogije između Tertulijana i Minucija Feliksa izbijaju na vidjelo pri pomnijoj stilskoj analizi njihovih ostvarenja. Izvjesna stilska sličnost i srodnost dvojice apologeta vidljiva je iz stalne izmjene dugih i kratkih rečenica i rečeničnih sklopova, iz izbora refleksija, citata, dosjetki, iz oštine i ironičnosti pošalica i podrugivanja, iz duhovite igre riječima i obilate upotrebe metafora. No, po cjelokupnosti dojma Minucijev je način pisanja suštinska suprotnost Tertulijanovu vehementnom izrazu: misao teče mirno, jasno i staloženo, kompozicija je harmonična, bez razbijanja kontinuiteta, a tekst poetski intoniran, pisan bez žučljivosti i pretjerane borbenosti. Minucije Feliks zna ponekad biti sarkastičan i do krajnosti ironi-

čan, no sve to odijeva u profinjeni, tihi i nenametljivi konverzacijski ton. Likovi su životni i osebniji, ispunjeni i obogaćeni običnim ljudskim manama i vrlinama, a ne bezlične figure koje pisac ispunjava vlastitim idejama i projekcijama: Oktavije, otac kršćanske obitelji, obrazovan je i elokventan, zatvoren, ponekad ironičan i neobično živa senzibiliteta, a poganin: Cecilije čovjek impulzivna i otvorena temperamenta. Dražesni i milovidni opisi ostijskog krajolika, upotpunjeni slikom djece što se igraju na morskoj obali, odaju istančanog i suptilnog umjetnika s naglašenim smislom za uočavanje detalja i stvaranje atmosfere u kojoj se odvija radnja.

Neusiljenost i lakoća kojom se Minucije Feliks poigrava riječima nije samo znamen bogate erudicije i dobrog poznavanja Cicerona, Tacita, Plinija Mlađeg, Seneke, Frontona, Favorina, Aula Gelija i Apuleja, već i odraz duševne sredenosti: udaljen od Tertulijanove upadljive i katkad neugodne agresivnosti, on širi ljubav i razumijevanje, beskrajno poštujući svoje bližnje, kako istomišljenike tako i protivnike. Nikad ne osuđuje apriorno, umije strpljivo i pažljivo poslušati protivnu stranu bez nepotrebne i uzaludne naglosti i razarajućeg strasnog bezumlja. Umjesto Tertulijanovog prezira i mržnje, ovaj jednostavni pjesnik širi riječ oprostaja i zaborava, riječ pomirenja i dobrotivosti, riječ mira i ljubavi, tako rijetkih u stoljeću pobuna, prevrata, ratova i progona, tako zanemarenih u vremenu kušnje za svakog kršćanina, tako poniženih i pogaženih u svijetu koji polagano nestaje.

Zlatko Pleše

latina et graeca viva

ŠTO OBIČNO ZNAMO O KLEOPATRI

Dugonosa faraonka Egipta, Makedonka porijeklom. Potomče Aleksandrova generala, budućeg dijadoha.

Živ je primjer izrabljenog ženskog bića u robovlasničkom društvu. Njen opaki, tiranski tatica, po nekima jedanaesti a po nekima dvanaesti Ptolemej redom, bio je naumio siroticu natjerati da dijeli vlast nad Egiptom sa svoje troje braće. Jadna se princeza morala dobronano pomučiti da se na specifičan način emancipira i postane jedina vladarica.

Ni ostalo troje potomaka optimističkog Ptolemeja nisu bili anđelčiči, to nipošto! Ali – Kleopatra je ona koja je uspjela. Njena je metoda bila jasna i logična: osloni se na onoga koji ti može pomoći. To su konkretno bili Rimljani, a i Kleopatra se na njih konkretno oslonila: dvojici najmoćnijih svog doba poklonila je nekoliko lijepe djece. Istu je – kažu – uslugu ponudila i trećem, ali nije dobila angažman.